

Mondialisering op basisniveau: verschuivingen in talige interactie

Case-study van een Zuid-Afrikaanse WVC- hoorzitting

Pol Cuvelier

In mondialiseringssituaties worden lokale beslissingen en waardensystemen sterk beïnvloed door een niet-lokaal niveau. De ondervragingen van de Zuid-Afrikaanse Waarheids- en Verzoeningscommissie bieden een inkijk in het proces waarbij de intrede van niet-lokale conventies in een concrete interactiecontext plaatsgrijpt. In het amnestieverhoor van W. Smiles is te zien hoe de deelnemers onder invloed van een externe machtsfactor de interactionele positionering veranderen, en hoe ze een gemeenschappelijk narratief opbouwen dat sterk gekleurd is naar de wens van de machtigste, niet-lokale partner. Het framework van de niet-lokale partner krijgt uiteindelijk de overhand via een proces van onderhandeling en interactionele keuzes.

1 Inleiding: variatie binnen één taalsysteem en mondialisering

De mondialisering die op dit ogenblik grote delen van de wereld beïnvloedt, is een heel breed fenomeen. Vaak ligt de nadruk op de *economische* macrostructuur: het wegvallen van lokale grenzen en een verschuiving waarbij een niet-lokaal niveau bepaalt wat er lokaal beslist wordt, wat er waarde heeft, welke beslissingslogica er gevolgd moet worden. Mondialisering impliceert voor de lokale context in Afrika, Azië,... dus een toenaderingsproces naar de westerse wereld.

De vraag rijst hoe de aanpassingen tot stand komen op het niveau van de directe interactie tussen mensen. In welke richting en met welke middelen gebeuren ze? De ondervragingen van de Zuid-Afrikaanse Waarheids- en Verzoeningscommissie vormen een pregnante casus om dergelijke aanpassingen te observeren.

Naar aanleiding van de overgang naar een democratisch regime in Zuid-Afrika was er een Waarheids- en Verzoeningscommissie (WVC) actief die een groot aantal ondervragingen verrichtte van mensen die bij misdrijven met een politieke achtergrond betrokken waren.

In een WVC-ondervraging moest op zeer korte tijd een gemeenschappelijk kader, een gedeeld narratief opgebouwd worden. In principe stonden de deelnemers aan de interactie op gelijke voet: de amnestievragers waren geen beschuldigen, maar aanvragers of getuigen. In de praktijk was er wel een duidelijk machtsverschil: de getuige wilde amnestie krijgen en de comitéleden konden die toestaan. De ondervragingen

vertonen dan ook heel wat parallellie met wat zich in andere mondialiseringscontexten voordoet (Tabel 1).

De opdrachtgever voor de WVC (de overheid) had aangegeven dat de ondervragingen ertoe moesten leiden dat er een correcte en volledige weergave van de gebeurtenissen tot stand zou komen. Daarbij moesten de ondervraagden de mogelijkheid krijgen om volledige openheid van informatie te verstrekken, in een gesprek tussen gelijkwaardige partners.

Tabel 1 *Mondialiseringscontexten en de casus van de WVC-ondervragingen*

De WVC-ondervraging	Andere interacties die als mondialiseringsituaties gelden
veranderingsproces tijdens de ondervraging	veranderingsproces in de lokale context
creatie van een gedeeld kader (gebeurtenissen en ervaringen van de ondervraagde worden in gedeeld narratief getrokken)	creatie van een gedeeld kader (lokale elementen worden in ruimere niet-lokale context getrokken)
ongelijke machtsrelatie (overwicht van de ondervragers/comitéleden)	ongelijke machtsrelatie (economisch overwicht van niet-lokale context)
aan de oppervlakte: gelijkheid	aan de oppervlakte: schijnbare autonomie van de lokale context

In de analyse die hier voorgesteld wordt, zijn er sterke beperkingen: er is gewerkt op basis van de schriftelijke, vertaalde neerslag van de ondervraging en er is slechts in geringe mate rekening gehouden met de ruimere contextuele gegevens zoals de afgesproken handelswijze die in het Comité bestond, of de inhoud en het verloop van vroegere ondervragingen van de getuige.

Toch kunnen de uitkomsten van de analyse, net als in ons vroeger onderzoek over interviews (Cuvelier, 2000a, 2000b), ook licht werpen op de wijze waarop deelnemers zich in hun talig gedrag positioneren en waarop ze institutionele identiteiten voor een specifiek genre tot stand brengen (vgl. Zimmerman & Boden, 1991). En ook zal blijken of er verschil is tussen de nagestreefde procedure en hetgeen de deelnemers ervan maken (vgl. Manzo 1997).

2 De hoorzittingen van de Waarheids- en Verzoeningscommissie en de casus Walter Smiles

In de beschouwde context is er in elk geval sprake van intuïtief aangevoelde spanning tussen een ondervraagde 'lokale' getuige en een commissie met leden die optreden, bekleed met de autoriteit van hun aanstelling. De politieke situatie waarin de WVC-ondervragingen plaatshadden, vormt de basis voor de machtsverhoudingen en de verschillen.

2.1 De WVC

De Waarheids- en Verzoeningscommissie werd ingesteld door de interim-grondwet die in Zuid-Afrika van toepassing werd vanaf de overgang naar het democratisch stelsel in

1994. De bedoeling van dit systeem was om een nieuwe stap in de geschiedenis, de introductie van een meerderheidsregime, goed te begeleiden door de gebeurtenissen uit het verleden behoorlijk te verwerken (zie vb. Allewijn, 1999; Huyse, 1999). De promotoren van het systeem waren van mening dat de Zuid-Afrikaanse gemeenschap in haar geheel er slechts in zou slagen om eer en waardigheid te herstellen voor ieder lid van de samenleving wanneer de waarheid over het verleden volledig bekend zou zijn. De Commissie zou het recht hebben om onder heel specifieke voorwaarden een bepaalde vorm van amnestie toe te staan en aanbevelingen voor het beleid te doen.

De Commissie werd door president en regering samengesteld, en bestond uit een vaste kern van commissieleden, aangevuld met wisselende leden voor de verschillende regionale hoorzittingen. Er kwamen drie Subcomités, voor Schendingen van mensenrechten, Amnestie, en Reparatie en Rehabilitatie van de slachtoffers. De leden van de Commissie hadden een verschillende achtergrond en een bescheiden of laag politiek profiel.

De werkwijze van de verschillende (Sub)comités vertoonde verschillen. De sessie die we bespreken, vond plaats voor het Amnestiecomité. Dit Comité had gerechtelijke autoriteit: het kon onderzoek laten uitvoeren naar de precieze gang van zaken, en had uiteindelijk het recht om amnestie toe te kennen aan degene die daarom verzocht, volledige opening van zaken gaf, en kon aantonen dat de feiten gepleegd werden als onderdeel van politiek geïnspireerde actie.

2.2 De ondervraging van Walter Smiles

Walter Smiles pleegde – naar eigen zeggen - op 25 mei 1993 een aanslag met een handgranaat tegen de vertegenwoordiging van het toenmalige thuisland Bophutatswana in Kimberley. De aanslag had plaats in de nasleep van een demonstratieve optocht van het ANC en COSAS. De demonstranten hadden petitie aangeboden. Toen de mars weer wegtrok van het gebouw waar de vertegenwoordiging gehuisvest was, gooide Smiles een handgranaat naar binnen. De handgranaat trof – onbedoeld - een veiligheidswachter, Izekiël Mokone, in het gezicht. Mokone kwam om en verschillende andere mensen raakten gewond.

Smiles vraagt amnestie aan, omdat de aanslag een onderdeel van een in opdracht uitgevoerde politiek-geïnspireerde actie zou zijn. De ondervraging zelf heeft plaats op 28 oktober 1997 in Kimberley.

3 De constructie van een asymmetrische machtsverhouding in de interactie: van oppervlakkige gelijkheid naar hiërarchische positionering

De deelnemers aan de WVC-ondervraging zijn de comitéleden en de getuige. De comitéleden bezitten een duidelijke autoriteit: ze hebben de macht gekregen om beslissingen te nemen over amnestie voor wie een aanvraag indient. De getuige is vragende partij: Smiles hoopt van het Comité amnestie te krijgen.

In de WVC-ondervraging die we hier bestuderen wordt in eerste instantie de schijn opgehouden dat de deelnemers op gelijke basis met elkaar omgaan. De comitéleden zelf, en zeker de voorzitter, nemen op het eerste gezicht een positie in waarbij vooral de gelijkheid in het licht wordt geplaatst.

Dat blijkt uit het gebruik van *beleefdheidsstrategieën*. Tegenover de ondervraagde Smiles past het Comité negatieve, afstandelijke beleefdheid toe (1 en 2).¹ Maar toch blijkt, i.h.b. uit voorbeeld 2, dat de statusgelijkheid, die typisch het effect van negatieve beleefdheid zou kunnen zijn, niet helemaal van toepassing is. Zo neemt Smiles op opvallende wijze de gespecialiseerde terminologie van de ondervrager over ('involvement').

1. ADV DE JAGER (comitélid): Can you give us your full names please?
MR SMILES: Walter Smiles.
WALTER SMILES: (sworn states)
MR TSHOLANKU (advocaat van Smiles): Thank you Mr Chairman. Mr Smiles, it appears in this meeting that you were a member of the ANC between the 25th of May '93?
MR SMILES: That's correct.
2. MR TSHOLANKU (advocaat van Smiles): Mr Smiles, the question that I asked or posed to you was, *would you kindly explain* to the Committee as to what was your *involvement* on the incident that took place on the 25th day of May 1993 in Kimberley.
MR SMILES: My *involvement* was I'm a member of the marshall structure and I joined the marshall structure in 1990.

Uit de systematiek in het toekennen of grijpen van *gespreksbeurten* blijkt ook dat getuige Smiles een ondergeschikte rol toebedeeld krijgt. Hij wordt niet direct aangesproken, maar altijd benaderd via de persoon (advocaat) die zijn zaak moet behartigen (3):

3. CHAIRPERSON: Sorry, before you get there - do you have a copy of your statement dated 27th September 1993?
MR TSHOLANKU: *He does have* Mr Chairman.
CHAIRPERSON: Is that your signature appearing on page 3?
MR SMILES: Yes, that is correct.

Er is ook opmerkelijke *asymmetrie* in het gebruik van *aanspreektermen*. De comitéleden spreken Smiles niet zelf aan, of doen dat zonder aanspreektitel, met *you* of met *Mr Smiles*. Smiles zelf gebruikt de respecttermen *Sir* en *Madam*.

De asymmetrie is verder nog te merken in het gebruik van *specifieke taalhandelingen*. Smiles krijgt directe instructies, inclusief rechtstreekse reprimandes wanneer de antwoorden niet voldoen aan de wensen van de comitéleden (zie 4):

4. MS KHAMPEPE: *We will afford* you a break because please it's very important that *you must* tell us the truth.
MR SMILES: Yes, *Madam*.
MS KHAMPEPE: *And don't come with a truth which is going to be negotiated around circles*.
CHAIRPERSON: I think *we will give* you more than three minutes. What *we will do* is, we will allow Professor de Koker to proceed on other aspects since he's not going to finish today, then you'll have more than just the three minutes to think about it and tomorrow morning I'm sure you would have cleared your mind up even better. So, I think you can proceed with other aspects.

CHAIRPERSON: *We'll adjourn* at this point.

And you will have to think clearly about the point that we asked you about.

MR SMILES: Yes, *Sir*.

MS KHAMPEPE: Is he saying he had never thrown a hand grenade before?

MR TSHOLANKU: *Let me clear it up* with him Madam.

MR VISSER: Mr Chairman, I'm not sure whether I'm the only one with sensitive ears in this building but would you please request the witness to leave that microphone alone, I really can't handle it anymore - I don't know whether it's just the channel that I'm on.

MR TSHOLANKU: *I'll keep his hands off the mike* Mr Chairman.

De *lexicale keuzes*, ten slotte, laten verstaan dat de comitésleden lieden zijn die zelf autonome acties ondernemen en beslissingen treffen: er worden agentieve verba gebruikt (zie 4). Aan Smiles daarentegen worden zeer weinig autonome acties toegeschreven; hij mag alleen luisteren en antwoorden op de vragen van de comitésleden, zoals in 5:

5. MR TSHOLANKU: Thank you Madam. Now Mr Smiles, *I want you to listen carefully*. [...]

(*TSH: Dank u, mevrouw. Nu, Meneer Smiles, ik wil dat aandachtig luistert*)

MR TSHOLANKU: Thank you. Now, we know you were involved in some way or another in this particular blast, *can you explain* to the Committee as to exactly [...]

ADV DE JAGER: Mr Smiles, *can you remember* the date because...

MR TSHOLANKU: Please *continue* [...] *Continue*

ADV DE JAGER: [...] what precisely *are you saying*?

MR TSHOLANKU: Now, *can you remember* exactly when was the hand grenade handed over to you on this particular day?

MR TSHOLANKU: You *mentioned* that he gave you an order, *can you remember* exactly how the order was structured when the order was given to you ?

MR TSHOLANKU : [...] what *is your comment* pertaining to that?

MR SMILES: That is not correct. *I want to explain*, it wasn't them.

De ondervraging heeft dus - volgens afspraak - niet het karakter van een rechtszitting. Maar middels interactieve eigenschappen van het taalgebruik brengen de deelnemers toch een machtsverschil tot stand en geven ze gezag aan een specifieke weergave van de gebeurtenissen.

Deze situatie lijkt sterk op wat zich 'gewone' juridische contexten voordoet maar ook op veel mondialiseringssituaties: de lokale deelnemers lijken gelijkwaardige partners te zijn in onderhandelingen en gesprekken, maar uiteindelijk glipt het machtsverschil binnen, onder meer middels interactieve eigenschappen van het taalgebruik.

In deze WVC-ondervraging nemen de leden van het Comité zelf een actieve rol op en domineren ze de ondervraagde. Die ondervraagde wordt als passief en receptief gepositioneerd. Uit het volgende punt zal blijken dat ook in de opbouw van een gemeenschappelijk narratief de gebruikte referentiekaders niet gelijkwaardig zijn.

4 De eenzijdige opbouw van een gemeenschappelijk narratief

In het volgende gedeelte gaan we verder na hoe een gemeenschappelijk kader, i.c. een gedeeld narratief, in de interactie tot stand komt. We richten ons vooral op het feit dat de deelnemers samenhangende discursieve keuzes maken die telkens een soort referentiekader vormen. We zullen daarbij aantonen dat bepaalde referentiekaders het overwicht krijgen.

Voor die referentiekaders gebruiken we de term *frame*, wat te beschouwen is als ‘interpretatief repertoire’ (Potter & Weatherell, 1987). De referentiekaders zijn niet vooraf gegeven, maar niet helemaal nieuw. Ze zijn kerjenbaar omdat ze ook vaak in een ander genre (rechtszaken, ervaringsverhalen) optreden, of naar een extern kader (militaire context) terug te voeren zijn.

4.1 De frames in de Smiles-ondervraging

Het rapportageframe [R]

In deze WVC-ondervraging richten de comitéleden zich in hun vragen vooral op elementen van de inhoud van het gebeuren en veel minder op gevoelens of impressies. Die voorkeur vertaalt zich in *lexicale* keuzes: ze gebruiken veel verwijzingen naar *acties* en *feiten*. Daarmee laten ze zich leiden door de conventies die bij een gerechtelijke ondervraging of bij een juridisch onderzoek gelden.

In dit verband hoort eveneens de uitgesproken aandacht voor de *chronologische orde*, en die wordt direct gereflecteerd in het *discours*, m.n. in de orde waarin elementen van het gebeuren worden opgevraagd.

De informatie over feiten en gebeurtenissen wordt ook gecontroleerd, en dat gebeurt typisch in een bepaald *syntactische formaat*, m.n. met *ja/nee-vragen* en *antwoorden*. Verder komt de aandacht voor causale verbanden tot uiting in de syntactische vorm van *vraagwoordvragen* (wie, wat, wanneer, waarom, waar, hoe, enzovoort).

Op het niveau van de interactie of van het discours hoort bij dit ondervragingsframe dus de typische gewoonte om zoveel mogelijk *punctueel te presenteren* en ervoor te zorgen dat er over die presentatie ook overeenstemming wordt bereikt.

Het ervaringsframe [E]

Andere deelnemers, i.h.b. de ondervraagde Smiles, zetten een andere samenhangende reeks middelen in. Ze brengen geregeld de eigen perceptie aan de orde, wat blijkt uit intensief gebruik van pronomina die naar de spreker zelf verwijzen.

Inhoudelijk gaat het om de uitdrukking van *gevoelens* en persoonlijke ervaringen, wat vooral uit *lexicale* keuzes blijkt. Zo worden bijvoorbeeld veel vaker *ervaringen* verwoord dan *acties*.

Interactioneel / discursief gesproken wordt niet de chronologische orde maar de *psychologische* ordening gevolgd.

Dit frame, dat vaak in ervaringsverhalen (‘human interest’) te vinden is, kan gekarakteriseerd worden als ‘weergave van persoonlijke ervaringen, het eigen verhaal’.

Het MK-organisatieframe [M]

Ten slotte grijpt vooral de getuige (Smiles) ook nog naar conventies uit het kader van zijn eigen (militaire) organisaties (ANC en MK).

Talig blijkt dat vooral uit het *lexicon*: het gebruik van militaire titels, jargon en vaktermen die bij de organisatie horen, en verwijzingen naar de hiërarchische relaties en de commandostructuur.

Voor de analyse is het van belang dat deze frames niet helemaal a priori gegeven zijn. Ze worden grotendeels geconstrueerd tijdens de ondervragingen.

4.2 Opbouw van het overzicht van bepaalde frames

In de volgende drie korte analyses gaan we na welke componenten aan te wijzen zijn in de opbouw van een gemeenschappelijk, geaccepteerd narratief. We letten daarbij op de introductie, de aanwezigheid en de verschuiving van de verschillende frames.

Sequentie 1: Concurrerende frames tegelijk aanwezig

In de volgende segmenten treden eigenschappen uit twee frames naast elkaar op. In 6 gaat het om het *ondervragings-/rapportage*-frame enerzijds, en het *ervarings- / persoonlijk verhaal*-frame anderzijds. De frames zijn met [R] (rapportage-frame) en [E] (ervarings-frame) in de tekst gemarkeerd:

6. 1 DE KOKER: *Where* [R] were you standing when the hand grenade was thrown?
SMILES: There was a little tree at that place where I was standing when I threw the grenade and it fell into the corner.
- 5 DE KOKER: *How* [R] many people were between you and the front of the building?
SMILES: I can't estimate, it must be quite a lot.
DE KOKER: *Where* [R] was Major Mbatha standing at this stage?
SMILES: He was standing in front.
- 10 DE KOKER: *Who* [R] gave you the signal to throw the hand grenade?
SMILES: That was Major Laurens Mbatha.
DE KOKER: *How* [R] did he give you the sign?
SMILES: The sign was when the marchers were returning, then I had to throw the hand grenade but *unfortunately* [E] when I threw the hand
- 15 grenade that was when the security guard came out and the hand grenade hit him in the face.

De comitéleden gebruiken uitsluitend elementen uit het rapportage-frame [R] en in verschillende gevallen volgt de getuige deze conventie. Maar vaak geeft de getuige extra informatie, die meer is dan het antwoord op de vraag en door de comitéleden nauwelijks erkend wordt. In 6 is dat bijvoorbeeld:

6. [...] and it fell into the corner (r.4)
[...] it must be quite a lot (r.7)

In de loop van de ondervraging krijgen de kenmerken van het rapportage-frame [R] geleidelijk de overhand. Het volgende uittreksel illustreert de wijze waarop de suprematie van het rapportage-frame gevestigd wordt (zie 7):

7. 1 DE KOKER: How did he signal to you that you must throw it [R]?

- MR SMILES: He said to me I must make sure that nobody could get hurt [E]. At the time when I threw it I had to take care that nobody could get hurt.
- 5 DE JAGER: Either you're not understanding it or maybe you don't want to answer the question. Let's look at it carefully, you got a signal: "There was a sign that I must throw"
There was a sign that you must throw the grenade:
"And he lay down at the same time, so when I threw it I was weak"
- 10 SMILES: That's correct, I was weak [E].
DE JAGER: Now, who gave you the signal? [R]
SMILES: Major Laurens Mbatha. [R]
DE JAGER: And what was the signal? [R]
MR SMILES: I had to take care that nobody should get hurt [E].
- 15 DE JAGER: Now, how did he give that signal, with his hands or what?

Wanneer Smiles een antwoord geeft op de eerste vraag van het commissielid, en daarbij onprecies is en kenmerken uit het ervaringsframe [E] toepast, krijgt hij een zeer uitdrukkelijke terechtwijzing: hij wordt als dom of kwaadwillig bestempeld (7, vijfde regel). Ook verder in de sequentie neemt comitélid De Jager het gesprek in handen. De vermelding van Smiles' eigen ervaring ("I was weak") wordt genegeerd. Onmiddellijk volgt een sterke oriëntatie naar de conventies van het rapportage-frame (in de elfde regel).

Sequentie 2: Betekenisonderhandeling als onderdeel van de competitie tussen verschillende frames

Betekenisonderhandeling heeft in elke vorm van interactie plaats. In de interactie tussen de comitéleden en de getuige Smiles is deze onderhandeling evenwel een illustratie van de wijze waarop de dominante partij (in dit geval de leden van het Comité) ertoe overgaat om de positie van de tegenpartij (de getuige) te verzwakken. De waarheid zal niet die van de getuige Smiles zijn.

Kern van van het voorbeeld is een onderhandeling over het woord 'signal'. De getuige interpreteert 'signal' als 'afgesproken regeling, opdracht'; voor de comitéleden heeft het woord de betekenis van 'sein' (zie 8):

- 8a. 1 DE JAGER: Now, how [R] did he give that signal, with his hands or what?
SMILES: No [R].
DE JAGER: I've got another *problem with this answer of yours*
- 5 because you say:
"Laurens gives a signal to throw - I imagined it was him but it wasn't him"
SMILES: That's correct [R].
DE JAGER: Then it must [R] have been someone else?
- 10 SMILES: Yes, that's what I've explained, it wasn't Laurens who lay down [E].
DE JAGER: Then who was the other person who gave the signal and lay down?

De discussie in het eerste gedeelte van deze sequentie wordt veroorzaakt door slecht begrip: de getuige geeft een antwoord dat een probleem vormt voor de ondervrager

(derde regel). Maar vreemd genoeg doet de ondervrager geen verdere moeite om het antwoord te krijgen. Hij meldt dadelijk en uitdrukkelijk dat er nog een ander probleem is (vierde regel, cursief). Kennelijk is de ondervrager ook niet van plan om de informatie-uitwisseling te vergemakkelijken; hij geeft zijn pogingen bijna dadelijk op en stuurt aan op de conclusie dat de getuige continu onzin uitslaat.

Dat effect wordt nog sterker in het volgende segment 8b: in eerste instantie blijft hevige verwarring bestaan tussen het ondervragingsframe [R] en het ervaringsframe [E]. In de derde regel van 8b komt bovendien het militaire frame [M] nog boven: Smiles stelt als betekenis van 'signal' voor: 'wat op een bepaald ogenblik moet gebeuren':

- 8b. 1 DE JAGER: Then who was the other person who gave the signal and lay down?
SMILES: Laurens gave me the signal- it was my time [M/R].
DE JAGER: Did he give the sign to say it's now the time, you must throw ? [R]
5 SMILES: Because I knew that when the-he said the doors had to open and then I had to throw it inside.[E]
DE JAGER: Now please explain because I can't understand it. You said: "Laurens gave the signal to throw, I imagined it was him but it
10 wasn't him", who was it [R]?
SMILES: *Just explain to me please.*
DE JAGER: You said: "Laurens gave the signal to throw, I imagined it was him" - that was the question, did Laurens give you the signal - "I thought it was him".
15 SMILES: *I'm not quite clear about what's going on here.*
DE JAGER: I also don't understand that's why I'm asking what do you mean by this?
SMILES: *Please explain it to me very carefully that I can understand it properly.*

Geleidelijk wordt de situatie onhoudbaar en het is de getuige die om opheldering moet vragen (elfde, vijftiende en achttiende regel, cursief). Echte opheldering komt er overigens niet; in de zestiende regel meldt de ondervrager dat hij het ook niet begrijpt en daarom vragen stelt.

In het volgende segment worden dan taalverschillen als verklaringsgrond aangehaald (zie 8c). Een commissielid komt met het vermoeden dat de getuige misschien in een taal heeft getuigd die hij niet begrijpt:

- 8c. MR SMILES: *Please explain it to me very carefully that I can understand it properly.*
CHAIRPERSON: In what language did you testify?
MR SMILES: I testified in Afrikaans.
MS KHAMPEPE: Did you at the HRV hearing say at any time that Mr Mbatha gave you a signal before throwing the hand grenade into the building, did you ever say that [R]?
MR SMILES: Yes, I did say it [R].
MS KHAMPEPE: *Why* did you say that if you are now contending that that is not what actually happened?
MR SMILES: It is what happened [R].

MS KHAMPEPE: What happened, are you saying that you got a signal from Mr Mbatha to throw the hand grenade? Take your time Mr Smiles, the evidence that you are giving here is very important and it is a fundamental requirement to your application that you should give a full disclosure by that you must be honest. So, we want to know, *did you or did you not* get a signal from Mr Mbatha to throw a hand grenade into the building?

MR SMILES: I did get a signal [R <->E].

MS KHAMPEPE: So the evidence that you have just led now should be disregarded and we should now accept that you got a signal from Mr Mbatha and it was as a result of that signal that you threw the hand grenade into the building. Is that the evidence that you want us to accept now?

MR SMILES: Yes, Sir. (*in de war!*)

CHAIRPERSON: How did he give the signal [R]?

MR SMILES: The signal was that when the marchers were leaving and the doors were opening, I realised that this was the signal. [E/M]

CHAIRPERSON: *We are moving in circles it seems to me* [R].

In segment 8c is dus duidelijk te zien hoe de comitéleden vasthouden aan ‘feiten verzamelen’, wat één van de kenmerken van het rapportageframe is. De uitgesproken verwarring over de betekenis van het woord ‘signal’ lossen ze niet op. Wat er daarentegen gebeurt, is dat de comitéleden de getuige bedreigen: als zijn antwoorden niet aan de verwachting voldoen, zal zijn aanvraag niet geaccepteerd worden. Daarnaast grijpen de comitéleden terug naar de andere conventies uit het rapportage-frame: ze gebruiken vraagwoordvragen en ja/nee-vragen die uitdrukkelijk als doel hebben om de feiten exact vast te stellen, los van elke verklaring of achterliggende overweging.

Uiteindelijk concludeert ook de voorzitter volledig binnen het rapportage-frame en legt daarmee de officiële versie vast: we draaien in cirkels om het probleem heen.

Sequentie 3: Smiles hanteert het ervaringsframe in de constructie van zijn identiteit

In deze sequentie valt te zien dat de getuige Smiles zichzelf positioneert door bijna uitsluitend wendingen te gebruiken waarin hijzelf het object van handelingen is. Ook de passiva zijn bijzonder frequent, en de lexicale keuzes plaatsen de spreker in de rol van de persoon die de acties ondergaat (verba die ‘ontvangen’, ‘krijgen’, ... uitdrukken) (zie 9a):

9a.² MR SMILES: I remember the day *I was contacted* by the Major, there were some seats at the tickety stop *and he found me* there and *picked me up* and *he took me* to the arena, it was a march organised by ANC and COSAS but *I was* still in the motorcar. And while *I was* in the car we went with the march up to the OK - a four-way, an Indian centre. *I got out* with a white bag.

MR TSHOLANKU: Please continue.

MR SMILES: In the white bag was a handbag which was wrapped up in newspaper. *I went* with the march up to the Trust Bank building, when *we* got to the Trust Bank building *I got out* of the car, *I got* an instruction from my commander Laurens Mbatha and the instruction *I got* *I accepted* because he was a member of MK.

MR TSHOLANKU: What was the instruction that you received from Laurens Mbatha?

MR SMILES: The instruction *I got* from Laurens Mbatha was that we were close to the Bophuthatswana Consulate building and *what happened, we had to give a signal into the Bophuthatswana building.*

Opmerkelijk in het discours van Smiles is evenwel ook de uitdrukking van *gevoelens* en *verlangens/wensen*, niet van oorzaken en verbanden. In 9b zijn deze verschijnselen cursief aangegeven:

9b. MR TSHOLANKU: You threw the hand grenade and it exploded as you explained, now after you threw the hand grenade, what did you do?

MR SMILES: I went to the other side, I went and laid down and I stood up and when I got up I crossed the same road. There was a place downstairs - and then I smashed the whole pin, then the police came and pulled us out from that place. *To be quite honest it was very disturbing... [intervention]*

ADV DE JAGER: You went across the road and then - you said something about: "to splash it" or something with the pin or hand grenade, what precisely are you saying?

Enerzijds hebben we hier dus discourseeigenschappen (vooral lexicale keuzes) die in het narratief aan Smiles een passieve rol toedichten. De comitéleden accepteren deze positionering. Anderzijds wordt de sequentie in 9b uiteindelijk onderbroken door een tussenkomst van commissielid De Jager, die scherp aanstuurt op een precieze detaillering en daarmee krachtig teruggrijpt naar kenmerken die bij een ondervragingsframe horen: "... what *precisely* are you saying?" (mijn nadruk). Het frame 'gevoelens-uitdrukking' wordt dus niet zonder meer geaccepteerd in het gedeelde narratief.

Het doel van Smiles is desondanks bereikt. Hij komt over als een zwakke, uitvoerende pion zonder grote eigen verantwoordelijkheid, en dat komt hem in deze omstandigheden best goed uit².

5 Discussie

De analyse van deze ondervraging illustreert hoe een gemeenschappelijk kader tot stand gebracht wordt dat zowel het verhaal dekt (het narratief) als een beoordeling vormt van wat geldige elementen in dat verhaal kunnen zijn.

Bij de start van de ondervraging van de getuige Smiles is er al een duidelijk machtsverschil: de comitéleden hebben de macht om het getuigenis van Smiles wel of niet te aanvaarden, en om vervolgens amnestie wel of niet toe te kennen. Bovendien is het verloop van het gesprek in handen van het Comité. Als dominante pool leggen de comitéleden uiteindelijk ook de conventies van de interactie op.

5.1 Verschillende achtergrond

De deelnemers aan de ondervragingen verschillen in de interactiegewoonten die ze gebruiken en de keuzes die ze toepassen. Enerzijds zijn de verschillen het gevolg van een verschillende achtergrond: zo zijn de comitéleden juristen of hebben ze een sterke affiniteit met het juridische bedrijf terwijl Smiles een militaire opleiding heeft genoten, en alleen een zekere ervaring heeft met het 'vertellen van zijn verhaal'.

Anderzijds spelen er vermoedelijk ook duidelijk verschillende verwachtingen mee over de WVC-ondervraging zelf: voor Smiles is dit een nieuwe kans om zijn verhaal te doen, nu met het oog op amnestie. Voor de comitéleden is dit een situatie waar-

in ze wellicht rekenen op een getuige die onder de zwaarste beschuldigingen zal proberen uit te komen c.q. de eigen betrokkenheid zo sterk mogelijk zal pogen te minimaliseren. Naar het voorbeeld van een 'gewone' rechtszaak zou hij dat dan kunnen doen door feiten te ontkennen of te verbergen. En dus zullen de comitéleden om de waarheid aan het licht te brengen makkelijk grijpen naar de gebruikelijke ondervragingstechnieken en rapportageconventies.

5.2 De nieuwheid van de interactiecontext

De context is overigens voor beide partijen in zekere mate nieuw: de ondervragers (comitéleden) hebben weliswaar een juridische achtergrond, maar ze bevinden zich nu in een andere situatie. Voor Smiles geldt die nieuwheid eveneens: hij heeft te maken met een ongebruikelijke context, maar hij moet ook weerwerk bieden aan een groep ondervragers die elkaar al kennen, een lange gemeenschappelijke samenwerking hebben, én die sterke affiniteit hebben met het juridische bedrijf. Concluderenderwijs zou men kunnen stellen dat de beide actoren in een nieuwe context opereren. In werkelijkheid is er toch een groot verschil, en de Comitéleden slagen er bovendien in de situatie nog meer naar hun hand te zetten in de loop van de interactie zelf.

De vergelijking met andere mondialiseringscontexten ligt voor de hand. Wanneer een internationale firma bijvoorbeeld in Afrika werkt, voert ze er een vorm van overleg in die voor de lokale participanten nieuw is maar ook voor de westerse deelnemers (onderhandelen in een eenvoudig gebouw, zonder geluidsinstallatie of stemmachines, en met alleen een telefoon die misschien niet eens goed werkt, ...). En net zoals in de WVC-ondervraging slagen de niet-lokale participanten er in de regel in om allerlei delen van het gesprek toch op een westerse leest te modelleren (de vergadertechniek, duur, kleding, tijdsmanagement, afwikkeling ...).

5.3 De introductie van nieuwe interpretatieconventies (frames)

In de sequenties die we hier besproken hebben, treffen we verschillende frames tijdelijk naast elkaar aan. Veelal passen de conventies van de getuige binnen het ervaringsframe en het militaire frame; de comitéleden gebruiken vooral het rapportageframe. Maar vrijwel meteen begint dominantie te spelen. Het zijn de comitéleden die het verloop van het discours vastleggen, en uit allerlei discoureigenschappen (aanspreekvormen, beleefdheidssysteem) blijkt dat de comitéleden en de getuige zich positioneren: de getuige als ondergeschikt, de comitéleden als dominant.

Het gaat daarbij om impliciete positioneringen met behulp van taal: expliciet wordt immers steeds op gelijkheid gewezen, niet op verschil of dominantie. De officiële logica van de WVC stelt trouwens uitdrukkelijk dat de situatie niet die is van een gerechtelijke ondervraging (met de bijbehorende machtsverhoudingen).

Tijdens de ondervragingssequenties komt dan de definitieve verschuiving tot stand. De dominante partner verbindt zich met een bepaald frame (i.c. het rapportage- en ondervragingsframe). Geleidelijk accepteert de niet-dominante partner dit frame als enig geldige.

Een aantal conflicten krijgen de vorm van een misverstand dat door de dominante partner geïdentificeerd wordt; er treedt in beperkte mate betekenisonderhandeling op. Maar daarbij wordt het misverstand onveranderlijk ten laste gelegd van de niet-dominante partner, zelfs als deze uitdrukkelijk signaleert dat hij niet begrijpt wat er

gebeurt. Zijn begrip-probleem wordt benoemd als een taalprobleem (in het Afrikaans getuigd?), een intelligentieprobleem, of onwil.

6 Conclusie

De analyse van deze ondervraging illustreert hoe een eenzijdig gemeenschappelijk kader (vooral een narratief, maar ook een set geldigheidsvoorwaarden en interactie-conventies) tot stand gebracht wordt. De partners zijn – legaal – gelijkwaardig, maar er is een feitelijk en extern machtsverschil, dat in de interactie gereflecteerd wordt en ook ten grondslag ligt aan de eenzijdige afstemming die zich voltrekt.

Aangezien de randvoorwaarden van de WVC-interactie in hoge mate corresponderen met typische mondialiseringssituaties, vallen uit deze WVC-ondervraging dan ook verschillende verwachtingen af te leiden die allicht ook in andere mondialiserings-situaties van toepassing zijn:

1. ook al is een lokale interactiecontext zelf niet expliciet asymmetrisch in machts termen, de externe machtsverschillen spelen toch een rol, worden zichtbaar in de interactie en determineren de afloop van de onderhandeling.
2. verschuivingen en veranderingen worden tot stand gebracht door afbouw van de conventies die de zwakkere partner hanteert. Het afbouwen gebeurt geleidelijk, en via interactionele middelen.
3. in de afstemming naar een gemeenschappelijk (maar eenzijdig) narratief spelen beide partijen een rol: Smiles slaagt erin om zichzelf te positioneren als zwakke, passieve participant in het gebeuren, en dat is wellicht een strategische keuze met het oog op amnestie. Daarmee is aangetoond dat lokale elementen gehandhaafd kunnen blijven of erkend kunnen worden. Maar wanneer dergelijke elementen gefocaliseerd worden, is er veel kans dat de dominante (niet-lokale) interpretatie overheeft.

Noten

1. Aanwijzingen voor indirectheid (negatieve beleefdheid) zijn schuin afgedrukt. De tekst is overgenomen uit de verslagen die door de TRC-commissie worden gepubliceerd op het Internet (<http://www.doj.gov.za/trc>).
2. Desondanks krijgt Smiles geen amnestie, maar dat heeft te maken met het feit dat de commissie de indruk krijgt dat Smiles verschillende verklaringen aflegt om zijn commandant (Laurens Mbatha) uit de wind te zetten. De commissie gelooft niet dat hij zelf uitvoerder van de actie was (<http://www.doj.gov.za/trc/decisions/2000/ac200053.htm>).

Literatuur

- Allewijn, K. (1999). *Sociale wederopbouw: Het werk van waarheidscommissies sinds meer dan 25 jaar*. Antwerpen: IPIS.
- Cuvelier, P. (2000a). De interactieve constructie van macht in televisie-interviews met Mobutu, Kabila en Habibie. In R. Neutelings, N. Ummelen & A. Maes (Eds.), *Over de grenzen van de taalbeheersing* (pp. 119-128). Den Haag: SDU.

- Cuvelier, P. (2000b). Politieke interviews in Nederlandse en Vlaamse bladen: Interactieve machtsopbouw en de conventionalisering van een genre. In S. Gillis, J. Nuyts & J. Taeldeman (Eds.). *Met taal om de tuin geleid* (pp. 49-62). Wilrijk: UIA.
- Fairclough, N. & Mauranen, A. (1997). The conversationalisation of political discourse. A comparative view. In J. Blommaert & C. Bulcaen (Eds.). *Political Linguistics [BJL 11]* (pp. 89-119). Amsterdam: John Benjamins.
- Huyse, L. (1999). *Jonge democratieën en de keuze tussen amnestie, waarheidscommissie en vervolging*. Brussel: Abos.
- Manzo, J.F. (1997). Ethnomethodology, Conversation Analysis, and the Sociology of Law. In M. Travers & J.F. Manzo (Eds.). *Law in Action. Ethnomethodological and Conversation Analytic Approaches to Law*. Dartmouth: Ashgate.
- Potter, J. & Weatherell. (1987). *Discourse and social psychology: Beyond attitudes and behavior*. London: Sage.
- Zimmerman, D.E. & Boden, D. (1991). *Talk and Social Structure*. Cambridge: Polity Press.